

Vanr. prof. dr. Nermin Tufekčić
 Islamski pedagoški fakultet Univerziteta u Zenici

ZNAISTVENOTEORIJSKA DESKRIPCIIA RAZLIČITIH VIDOVA EKOLOŠKOG ODGOJA I OBRAZOVANJA ZA ODRŽIVI RAZVOJ

Sažetak

Cilj ovog rada bio je da se uradi znanstvenoteorijska deskripcija različitih vidova ekološkog odgoja i obrazovanja za održivi razvoj. Od istraživačkih metoda korištena je metoda teorijske analize, a kao istraživački korpus korišteni su dostupni relevantni znanstvenoteorijski i znanstvenoistraživački izvori.

U radu su predstavljeni sljedeći vidovi ekološkog odgoja i obrazovanja za održivi razvoj: igra i igrovne aktivnosti, nastava kao vid ekološkog odgoja i obrazovanja, slobodne aktivnosti, kulturna i javna djelatnost škole, ekološki dgoj i obrazovanje za održivi razvoj putem časova odjeljenske zajednice, te zimovanja i ljetovanja kao vidovi ekološkog odgoja i obrazovanja za održivi razvoj.

Istraživačke spoznaje potvrdile su posebnosti i značaj svakog od predstavljenih vidova ekološkog odgoja i obrazovanja za održivi razvoj, te je izveden zaključak kako oni integrirano i u sinergiji čine cjelinu suvremenog ekološkog odgoja i obrazovanja za održivi razvoj.

Ključne riječi: *igra i igrovne aktivnosti, nastava, slobodne aktivnosti, kulturna i javna djelatnost škole, zimovanja i ljetovanja*

UVOD

Čovjek se prema Zemlji i vlastitoj okolini odnosio neodgovorno kroz cijelu historiju i još uvijek se tako odnosi (Polić, 2006). Kao izraz svijesti da je Zemlja ugrožena sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća nastao je koncept o održivom razvoju. Ciljevi održivog razvoja povezani su sa ciljevima odgoja i obrazovanja. „Priroda, društvo i čovjek temelje se na ideji razvoja“ (Strugar, 2008: 2). Društveni razvoj obuhvaća promjene u čovjeku i njegovoj okolini radi zadovoljenja čovjekovih potreba. Društveni razvoj „sastoji se u onim promjenama u okolini čovjeka koje doprinose porastu kvalitete njegova življenja“ (Pastuović, 1999: 146).

U ovoj definiciji je vidljiva čovjekova sebičnost u odnosu na prirodno okruženje jer se zanemaruju potrebe i razvoj prirode, čovjekove okoline i drugih bića. Prema Supeku (1973: 195), čovjek počinje rušiti djela i rad prirode koji je omogućio da se on pojavi na ovom planetu, dok sa druge strane „počinje borba za opstanak“ što je upozorio indijanski poglavica Seattle 1854. godine u pismu koje je uputio Abrahamu Linkolnu.

Čovjek je spoznao da svijet treba promatrati u cjelini, a njegove dijelove u međuzavisnosti, te se javlja u međunarodnoj politici ideja održivog razvoja.

Predsjednica Norveške G. Harlem Brundtland u izvještaju „Our Common Future“ (1987) upotrijebila je izraz potrajnost ili trajno održivi razvoj (sustainable development).

Ponovo se pojam održivi razvoj pojavljuje 1980. godine u dokumentu World Conservation Strategy Međunarodnog udruženja za očuvanje prirode.

Prema definiciji Svjetske komisije za okoliš iz 1987. godine „Održivi razvoj je razvoj koji zadovoljava postojeće potrebe i ne ugrožava sposobnosti budućih generacija za zadovoljavanje vlastitih potreba“ (UNESCO-ov svjetski izvještaj, 2007: 141). Ovu definiciju gotovo u cjelosti je prihvatila i Konferencija za okoliš i razvoj Ujedinjenih naroda 1992. godine.

To je razvoj „koji podmiruje današnje potrebe bez okrnjivanja budućih generacija u zadovoljavanju njihovih potreba“ (Glavač, 2001: 145).

Prvi hrvatski „Ekološki leksikon“ definira održivi razvoj na sljedeći način: „pristup iskorištavanju raspoloživih resursa i gospodarenje njima tako da se zadovoljavaju današnje potrebe, ali bez okrnjivanja budućih generacija u zadovoljavanju njihovih potreba“ (Đikić i sar., 2001: 335). U Hrvatskom leksikonu održivi razvoj se definiše kao „razvoj s težnjom za podizanje kakvoće ljudskog života bez narušavanja globalnog ekosustava“ (Macan, 2005: 262).

Pred održivi razvoj postavljeni su sljedeći ciljevi :

- „društveni napredak u kojem se prepoznaju potrebe svakog
- uspješna zaštita okoliša
- umjereno (razumno) korištenje prirodnih resursa i
- održavanje visoke i stalne razine gospodarskog rasta i zaposlenosti“ (Strugar, 2008: 4).

Brojne su globalne promjene koje su ugrozile čovjekovu okolinu. Na općem nivou to su: „terorizam, opasnost od nuklearnog rata, globalno zagrijavanje, računalni virusi, kloniranje ljudskih bića, smrt oceana, smanjivanje biološke raznolikosti, sve veće rupe u ozonskom omotaču, pojedinačni skandali na regionalnim tržištima i niz drugih događaja mogu gurnuti svijet u kaos“ (Rifkin, 2006: 326). O brojnim promjenama zavisi održivi razvoj (prema Supeku, 1973., Delorsu, 1998., Glavaču, 2001. i Poliću, 2006). Najčešće promjene koje na ovo utiču su:

- rast svjetskog stanovništva,
- urbanizacija,
- potrošnja energije, sirovina i onečišćenje atmosfere,
- snabdjevenost hranom.

Budućnost „ove jedine Zemlje“ i ljudske vrste danas je teško prognozirati. Prema jednom predviđanju slika svijeta 2030. izgledat će ovako: „čovjek će prosječno živjeti 72,2 godine, radit će više umirovljenika, a manje djece, smanjit će se broj siromašnih, proračuni za naoružanje i dalje će rasti, a vojska će se oslanjati na plaćeničke skupine i obavještajce, ratovat će se zbog vode, alternativna medicina će biti popularnija, opadat će utjecaj međunarodnih organizacija, čovjek će težiti za kvalitetnijim obrazovanjem. Kina će dominirati u ekonomiji, klimu će obilježiti više tornada, požara, suša, i poplava, a do 2100. godine temperatura bi mogla porasti između 1,1 i 6,4 stupnja (Strugar, 2008: 6). Koncept održivog razvoja usmjeren na očuvanje i zaštitu prirodne čovjekove sredine je jako važan i bitan. Isto tako je važan i bitan koncept koji se odnosi na nematerijalne faktore, „one koji nisu povezani s pomanjkanjem prirodnih bogatstava ili nedostatkom materijalnih dobara i infrastruktura, ali snažno određuju kvalitetu življenja čovjeka i cjelokupnu perspektivu njegovog napretka, tj. razvoja. Temeljne vrijednosti na kojima počiva nematerijalni, mogli bismo reći socijalni aspekt koncepta održivog razvoja, prije svega su sloboda, solidarnost, jednakost i međusobno uvažavanje ljudi bez obzira na njihovu dob, spol, rasu, vjeru, socio-ekonomski status i slično. Ove vrijednosti, prepoznatljive po promoviranju nenasilja, tolerancije i demokratičnosti, značajno određuju kvalitetu življenja čovjeka, kako na globalnoj razini (u svjetskim ili nacionalnim razmjerama), tako i na onoj lokalnoj i pojedinačnoj (šire i uže socijalno okruženje, radna organizacija, porodica, škola, vrtića skupina i dr.). Također možemo reći da je kvaliteta življenja čovjeka razmjerna stupnju na kojem on uspijeva zadovoljiti svoje biološke, psihološke, duhovne, intelektualne i socijalne potrebe, te ostvarivati i uživati temeljna ljudska prava i slobode“ (Slunjski, 2008: 232).

Igra i igrovne aktivnosti kao vid ekološkog odgoja i obrazovanja

Igra je oduvijek sastavni dio dječijeg života. Bez obzira što se mijenjao način života tokom društvenog razvoja, igra je i u novim uslovima društva ostala sastavni dio dječije aktivnosti. Značaj dječije igre porastao je u zadnje vrijeme. Brojni istraživači došli su do saznanja da je igra nezamjenjivo sredstvo za upoznavanje djeteta predškolskog uzrasta, a istovremeno vrlo uspješno odgojno i terapijsko sredstvo. "Dete predškolskog uzrasta najviše slobodnog vremena provede u igri, u kojoj dolazi do izražaja njegova aktivnost, intelektualni razvoj, njegovi motivi, procenjivanje vrednosti, osećajno doživljavanje, lične osobine itd. Zbog toga je dečija aktivnost u igri jedan od najprirodnijih puteva koji nam na poseban način otkriva dinamičnu strukturu i dejstvovanje dečije ličnosti" (Smiljanić i Toličić, 1987: 145).

U igri dijete razvija brojne sposobnosti i prihvata se sve težih zadataka. Dijete koje je ojačalo u igri lako prihvata školske zadatke i dobro uči, bit će staloženo i smireno pri radu i imat će uspjeha u kasnijem životu.

Veliki broj igara podstiče ekološki odgoj predškolske djece. Navodimo neke od njih:

- imitativne igre ili igre "kaobajagi";
- konstruktivne igre (gdje dijete može konstruisati različite objekte uz pomoć građevinskih materijala);
- senzorne, motorne, intelektualne osobine ličnosti se takođe mogu vježbati uz pomoć igara;
- igre proizvodnje (trgovac, vozač, krojač, kuhar – dijete podržava određenu oblast ljudske djelatnosti);
- vojničke igre (igre rata, vojske, policije);
- igre sposobnosti (fudbala, odbojke, košarke);
- igre realnosti (npr. dijete lutku hrani, kupu, uspavljuje je, mazi, njeguje; igre baštovana, trgovaca, učitelja, ljekara itd.);
- pokretne igre sa rekvizitima;
- igre u kojima djeca rukuju raznim materijalima;
- igre u prirodi i okolini: u šumi, na livadama, na obalama, u parkovima, penjanje po stablima (ujedno je ovo i boravak na svježem zraku);
- eko-igre: svrstavanje otpada (to je i matematička igra, jer se djeca uče da razvrstavaju po različitim kriterijumima (stari papir, plastična ambalaža itd.);
- vođene fantazije: maštovati put oko svijeta – djeca se opuštaju, slušaju voditelja i zamišljaju krajolike.. ;
- igre dramatizacije (da vidimo kako se djeca odnose prema biljkama, životinjama, prema smeću);
- igre osjećanja (kakva je Zemlja kad se ljuti, kad je sretna, kad je tužna, kako možemo zaštititi Zemlju – kombinacija sa razgovorom i slično);
- igra ogledala – "Mi smo mali mačići";
- didaktička igra – "Čarobna vrećica";
- igra pretvaranja (pokazivanje pružanja ljubavi mački i mačićima);
- igra: "Otkrij po glasu koja je životinja";
- igra pantomime: prepoznaj šta radi mačka (lovi, igra se, jede, umiva se itd.);
- igre opuštanja i relaksacije;
- igre glinom (modelovanje);

- igre scenskom lutkom;
- takmičarske igre;
- pokretne igre;
- stvaralačke igre (putujemo brodom);
- igra uloga (putnici, mornari, kapetan..);
- stvaralačka igra (kuhamo ručak u zemljanom loncu);
- imitativne igre: porodica, pospremanje stana, odlazak u šetnju!

Igra kao metoda i sredstvo učenja poseban značaj ima u radu sa predškolskom djecom. Igra ima izuzetno važno mjesto u obrazovanju djece. Sve više se shvata i prihvata u osnovnim školama da "dječija igra odgovara dječijim interesovanjima i ojačava njihovu sveukupnu motivaciju" (Pramling, 1996; Docket i Fleer, 1999; prema: Pehar, 2007).

Pravo djeteta na igru naglašeno je u članu 31. *Konvencije o pravima djeteta Ujedinjenih naroda* (1989). Izvještaji norveških stručnjaka pokazuju da se u odgojno-obrazovnom radu sve češće koristi igra kao motivacioni faktor. Smatra se da bi u školskoj sredini trebalo uvažavati sljedeće dimenzije igre:

- njenu jedinstvenu unikatnu vrijednost i
- učenje kroz igru.

Uključivanje igre u proces obrazovanja predstavlja holistički pristup obrazovanju (Framework Plan, 1996; vidi: Pehar, 2007: 113). Smatra se da djeca najviše uče i nauče ukoliko se o njima vodi kvalitetna briga i organiziraju za njih igre.

Pehar navodi da norveško reformsko iskustvo naglašava sinergično promicanje igre i učenja u odgojno-obrazovnim ustanovama. Program *Step by Step* koji se realizira u našim predškolskim ustanovama stavlja dijete u centar aktivnosti, gdje se maksimalno poštuju dječije potrebe za igrom, kretanjem, aktivnošću, slobodnim istraživanjima, koje prati radost. Ovaj projekat podstiče okruženje da prihvate djecu, što omogućava da svako od njih doživi radost, povećavaju se individualne sposobnosti i razvijaju socijalne relacije. Program uvažava sve naučne karakteristike igre, kao što su:

- "igra je interaktivna,
- igra je spontana, slobodna, bez prinuda,
- igra je interesantna i u njoj djeca uživaju,
- igra je neograničena, maštovita, ekspresivna i divergentna" (Pehar, 2007: 116).

Iz svih navedenih razloga i prednosti igre kao metode rada, igru treba često upražnjavati u radu sa predškolskom djecom i djecom mlađe školske dobi i pri realizaciji sadržaja ekologije. Na taj način ćemo sigurno poticati kod djece razvoj ekoloških uvjerenja, navika, vrijednosti i praktičnih ekoloških aktivnosti.

Nastava kao vid ekološkog odgoja i obrazovanja

Nastava je složen, planski organizovan i vođen proces od strane nastavnika u kome učenici stiču znanja, razvijaju vještine i navike, razvijaju se psihofizički i svestrano se odgajaju. Nastavnim procesom rukovodi nastavnik. U stvari, tri su bitna faktora nastave: učenik, nastavnik i nastavni sadržaji (didaktički trokut). U zadnje vrijeme uključuje se i nastavna tehnologija kao četvrti, važan faktor nastave (didaktički četverougao).

Brojne su definicije nastave od strane različitih didaktičara. Prema Šimleši (1983), nastava je jedinstveni odgojno-obrazovni proces koji se pod nastavnikovim rukovodstvom

odvija planski i sistematski s jednom relativno stabilnom skupinom učenika, s ciljem da se obrazuje i odgoji svestrano razvijena ličnost. Neke od bitnih karakteristika nastave su:

- "nastava je procesualna aktivnost koja nije ograničena vremenski i traje dotle dok učenici ne postignu ciljeve predviđene nastavnim programom;
- nastava i odgaja i obrazuje;
- društveno-historijski je uslovljena i društvo joj postavlja ciljeve i zadatke, vodeći računa o individualnim sposobnostima učenika i interesima društva da ostvari brži društveni napredak;
- nastavni sadržaji koje učenici usvajaju su naučno zasnovani, ali didaktički oblikovani kako bi ih učenici lakše usvojili;
- nastava je najorganizovaniji i najsistematičniji način sticanja znanja, planski organizovana;
- nastava uključuje najmanje tri faktora nastave: učenik, nastavnik i nastavni sadržaji (didaktički trokut);
- nastavom se ostvaruju tri zadatka nastave: obrazovni, funkcionalni i odgojni zadatak" (Tomić i Osmić, 2006: 62-63).

Kad su u pitanju karakteristike nastave, sve one se uočavaju i tokom realizacije nastavnih sadržaja iz oblasti ekologije. Materijalni zadatak nastave je jako bitan i doprinosi usvajanju ekoloških znanja od strane učenika. Funkcionalni zadatak nastave uključuje u procesu nastave razvijanje različitih ljudskih sposobnosti: čulnih, praktičnih, izražajnih, intelektualnih.

Prema Brankoviću i Iliću (2003), funkcionalni zadatak nastave doprinosi razvoju sljedećih sposobnosti:

- "fizičkih sposobnosti (motorička spremnost, koordinacija, okretnost, izdržljivost, ritmičnost);
- intelektualnih sposobnosti (promatranje, pažnja, analiza, povezivanje, zaključivanje, indukcija, dedukcija, pamćenje, misaono rješavanje problema);
- govorne sposobnosti (tačan izgovor, bogaćenje rječnika, dikcija, intonacija itd.);
- matematičkih sposobnosti (shvaćanje matematičkih pojmova, relacija, odnosa, veličina, simbola itd.);
- specijalnih misaonih sposobnosti (istoriografsko mišljenje, razumijevanje bioloških procesa, fizikalnih pojava, filozofskog tumačenja, logičkog zaključivanja...);
- stvaralačkih sposobnosti (sposobnost stvaranja različitih ideja i relacija, originalno rješavanje problema, konstruktorska i praktična ostvarenja);
- psihomotorne sposobnosti (manuelne, motoričke, koordinatorske)" (Branković i Ilić, 2003; Tomić i Osmić, 2006: 68-69).

Odgojni zadatak nastave doprinosi formiranju naučnog pogleda na svijet. Nastava učenika mora pripremiti za aktivnu ulogu u životu i za kritički odnos prema stvarnosti. Zadatak je škole i nastave da učenike odgoji umno, estetski, moralno, tjelesno i radno-tehnički.

Zadaci nastave se ostvaruju u nastavnom radu simultano. Od prirode gradiva zavisi kad će neki od njih biti jače naglašen. Obrazovnom funkcijom nastave priprema se učenik koji zna, razvojnom funkcijom osposobljava se pojedinac koji umije, a odgojnom funkcijom nastava doprinosi razvoju humanog, dobrog čovjeka (Branković i Ilić, 2003).

Različite su klasifikacije nastave od strane didaktičara. Najdetaljniju klasifikaciju daje Vilotijević (1999), prema sljedećim kriterijumima:

- institucionalnom (osnovnoškolska, srednjoškolska i visokoškolska),

- prema objektima izvođenja (učionička, nastava u prirodi, kulturnim i drugim institucijama),
- prema dominantnosti didaktičkih medija (televizijska, audio-kompjuterska, multimedijaska),
- prema pripadnosti nastavnog predmeta naučno-umjetničkoj oblasti (nastava prirodnih, društvenih, lingvističkih, umjetničkih i matematičkih predmeta),
- prema kriterijumu didaktičkog modelovanja (informativno-ilustrativna, egzemplarna, individualizirana, programirana, problemska, timska i mikro-nastava),
- prema obliku komunikacije sa učenicima (direktna i indirektna nastava) i
- prema obliku sociološke formacije u kojoj učenici rade (razredna, grupna, rad u parovima i individualna nastava).

Realizacija sadržaja ekološkog odgoja putem nastave

Spoznaja (kognicija) je proces, tok stjecanja znanja. Zadatak je škole i nastavnika da razumiju spoznajne procese kako bi pomogli učenicima u spoznavanju okoline. "Nastava je specifičan proces spoznavanja koji se razlikuje od spoznajnog procesa u znanosti, ponajprije time što učenik u nastavi spoznaje ono što je u znanosti već poznato, otkriveno. Iako se radi o tzv. didaktičkom prelamanju procesa spoznaje i procesa učenja, sam tijek spoznavanja ostaje zajednički" (De Zan, 2005: 91).

Učenici sadržaje ekologije usvajaju putem nastave (redovne, dodatne, u prirodi) i i drugih vidova odgojno-obrazovnog rada u školi. Ovim sadržajima najobimnija je nastava prirodnih nauka (Moja okolina, Biologija, Hemija, Fizika), zatim nastava društvenih nauka (Geografija, Povijest) i dr. Sadržaje ekologije učenici mogu usvajati na tri načina:

- čulima,
- praktičnim radom učenika i
- riječima.

To znači da će okolina upoznavati pretežno čulima (vidom, sluhom, okusom, mirisom, dodiranjem i dr.), praktičnim radom (izvođenjem različitih aktivnosti u svojoj okolini) i poučavanjem učitelja živom rječju i tekstovima. U ovom dijelu osvrnut ćemo se na nastavu Moje okoline i sticanje znanja o okolini.

Svoju okolinu učenici upoznaju i prije dolaska u školu, u predškolskoj dobi, čulnim saznavanjem – posmatranjem. Posmatranje u nastavi je:

- namjerno i usklađeno sa jasnim ciljem,
- čulni dojmovi i predodžbe se raščlanjuju i razjašnjavaju,
- promatranje nije pasivno primanje utisaka, već predstavlja aktivnu psihičku aktivnost,
- percipirani utisci se prerađuju misaonim procesima i dovode u vezu sa prethodnim iskustvima.

Na tačnost i uspješnost posmatranja utiču brojni subjektivni i objektivni faktori. Od subjektivnih faktora najvažniji su: čula posmatrača (da li su zdravi), mišljenje, sposobnosti pamćenja, interes, pažnja, mašta, osjećaji (bitna je ugodna socio-emocionalna klima) i iskustvo učenika.

Kad su u pitanju objektivni faktori, o njima tokom nastave mora voditi računa nastavnik. To su: da svaki predmet promatranja mora biti pristupačan, dovoljno veliki, didaktički koristan,

prikazan u pravo vrijeme, tokom učenja. Nastavnik treba voditi brigu o sigurnosti učenika, ne upražnjavati sa djecom posmatranje opasnih životinja, štetnih hemijskih tvari i sl. Učenicima se proces posmatranja može poboljšati i upoznavanjem sa priborom posmatranja (mikroskopom, alatom za rad u vrtu, kompasom itd.). Posmatranje u prvom razredu je na najnižem nivou. Učenici saznaju posmatranjem vanjske promjene na prirodnim objektima, imenuju živa bića i pojave, razlikuju ih po karakteristikama i osobinama na osnovu vidljivih vanjskih karakteristika.

U drugom razredu čulno učenje, posmatranje je na višem nivou. Učenici saznaju promjene vremena, zavisnost padavina od oblačnosti, promjene u okolini o životu biljaka, životinja, ljudi prema godišnjim dobima. U drugom razredu može se organizovati i njegovanje biljaka i životinja kod kuće, u živom kutku i slično, što se može bilježiti u kalendar prirode.

U trećem razredu učenje posmatranjem podiže se na još viši stepen. Usmjerava se pažnja na otkrivanje međusobnih povezanosti pojava u okolini, u mjesečni kalendar prirode unosi se veći broj podataka, izvode se eksperimenti, okolni se prostor predstavlja maketom, planom i sl.

U četvrtom se razredu nastavlja sa učenjem na osnovu izvorne stvarnosti, nastavlja se sa eksperimentima. U mlađim razredima osnovne škole učitelji nastoje razvijati posmatračke sposobnosti učenika, oni ih vode. Ova posmatranja prelaze u samostalna, slobodna, otkrivačka i objašnjavačka.

Drugi način spoznavanja o okolini je na osnovu iskustva učenika i praktičnog rada. Učenike treba dovoditi na nastavi u situaciju da steknu što više iskustva, da praktičnim radom razviju svoje sposobnosti. "Praktičan rad je dio društvene prakse koji se odnosi na neposredan, djelotvoran odnos čovjeka prema prirodi. Svoje djelovanje na prirodu čovjek je bitno uvećao upotrebom ručnih oruđa, strojeva i radilica" (De Zan, 2005: 110).

Kod praktičnog se rada radi pretežno o razvoju učeničkih sposobnosti, pa u nastavi zahtijeva vježbanje i ponavljanje. Neki sadržaji praktičnih radova u nastavi usmjereni su na sticanje higijenskih, zdravstvenih, radnih, ekoloških, moralnih, ekonomskih navika, radnih i tehničkih sposobnosti itd.

Praktičan rad u nastavi Moje okoline je izvor, put, kriterijum, rezultat i svrha saznanja i on je jedna etapa u procesu učenja sadržaja ekologije, kao i drugih sadržaja u nastavi Moje okoline.

Treći način upoznavanja okoline u nastavi Moje okoline je saznavanje pomoću verbalnog oblika izražavanja ljudskog znanja. Saznavanjem riječima uspostavlja se posredna veza između sadržaja saznavanja i učenika. Povezanost se predstavlja pojmom koji predstavlja posredan odraz stvarnosti nastao uopćavanjem bitnih karakteristika predmeta, pojave ili odnosa onih obilježja koja su zajednička za cijeli skup, a izražava se riječima.

Nastavni čas u nastavi prirodnih nauka može trajati 45 minuta, ali i 1, 5 sat (dva časa), cijeli dan (projektni istraživački dan) ili pet minuta (petominutna nastava Moje okoline).

Brojni zadaci i sadržaji ekologije mogu se realizovati putem projektne metode, posebno projektnog istraživačkog dana. Kreatori ideje projekta u nastavi su: Dewey(1859-1952) – metoda obrazovanja iskustvom, Killpatrick(1871-1936) – projekt-metoda, *Petersen* (1884-1952) – *Plan Jena* i dr. Svi oni su imali ideju uvesti u nastavu istraživačku metodu. "Projekt je metoda rješavanja problema koja uvodi učenike u istraživanje i pronalaženje, te pisano ili verbalno izvještavanje o istom" (Reece & Walker, 1994: 498; prema: De Zan, 2005). Postoje procesni projekti gdje je zadatak usmjeren na tok, postupak, put, a ne na rezultat rada. Produktni projekt usmjeren je na krajnji rezultat – saznanje. Najpogodnije je da projekt prođe kroz sljedeće etape:

- izbor teme,
- određivanje zadataka,

- planiranje, rasprava, skica,
- pripremanje istraživanja,
- izvođenje istraživanja,
- predstavljanje projekta istraživanja,
- vrednovanje projekta istraživanja.

Primjer individualnih projekata: Moja porodica, Moj vrt, Moje dvorište, Moj kućni ljubimac, Kako moja porodica zbrinjava smeće, Moj cvijetnjak, Naše mjesto, Naša škola (u grupama) itd.

Razredne projekte može realizirati cijelo odjeljenje: Projektni istraživački dan – proljeće, ljeto, jesen, zima; Drveće nam daje život, Naša okolina, Šta su jeli naši stari, Naučimo reciklirati papir i dr.

Projekti cijele škole: Živa bića u okolini, Uredimo okolinu škole, Uredimo naš park, Naša ekološka škola, Štedimo vodu, Štedimo struju, Štedimo papir. Sve ove projekte treba predstaviti široj javnosti.

Petominutna nastava Moje okoline je vrlo značajna jer omogućava da se učenicima odgovori na aktuelna pitanja koja ih interesuju. Iz sadržaja Moje okoline i ekološkog odgoja to mogu biti: objašnjenje pojava u okolišu, zaštiti okoliša, bolesti, ozljeda, do globalnih ekoloških problema, zanimljivosti sa puta od kuće do škole, pokazivanje prirodnih objekata – prepoznavanje i imenovanje, razgovor o pomračenju Sunca, Mjeseca, vijestima o ekološkoj katastrofi, poticanje akcije prikupljanja starog papira, staklenki, plastike, akcije uređenja prostora oko škole, u gradu i sl.

U Srbiji su programski sadržaji iz oblasti zaštite i unapređenja životne sredine dati globalno, što ostavlja mogućnost nastavniku da ih bira i raspoređuje u svakom predmetu uz odgovarajuće programske teme i jedinice. Nastavnim planom i programom su posebno predviđeni sadržaji iz oblasti održivog razvoja u predmetima: Priroda i društvo, Poznavanje prirode, Poznavanje društva i Likovna kultura (Kundačina, 1998: 68).

U globalnom programu dato je i uputstvo o realizaciji sadržaja odgoja o zaštiti životne sredine. Sadržaji u mlađim razredima osnovne škole odnose se na roditeljski dom, školu, prirodnu i urbanu sredinu, gdje se putem njih ukazuje na probleme ugrožavanja zdravlja čovjekove sredine, kao i na brigu i potrebu da se zaštiti i unaprijedi.

U prvom razredu putem nastave prirode i društva razvija se ekološka svijest, putem navika o uređenju neposrednog životnog i školskog prostora. U drugom razredu već se organizuju posjete, izleti i drugi kontakti sa okolinom, gdje se okolina posmatra u različitim godišnjim dobima. U trećem i četvrtom razredu širi se i vid aktivnosti i zahtjevi u pogledu podizanja ekološke svijesti i ekološke kulture učenika.

Iz analize autora koji su se bavili ekološkim odgojem u našem okruženju možemo vidjeti različite pristupe u prezentovanju sadržaja ekologije, formalističko pretrčavanje sadržaja i "nekritičko ekstremni ekološki stav koji nerealističnošću, neostvarivošću svojih zamisli odmaže prodoru ekološke misli" (Mužić, 1984: 5). Uzelac (1991: 118) je vršila analizu nastavnih planova i programa i uvidjela da nije ravnopravan tretman pojedinih komponenti sredine. Ista autorica je konstatovala da u Jugoslaviji postoji pozitivniji stav prema zaštiti životne sredine.

Brojna druga istraživanja provedena u Srbiji pokazuju da se odgoj za zaštitu životne sredine ne bavi dovoljno problemima destrukcije životne sredine, učenicima se sadržaji ne prenose permanentno, nedovoljna je korelacija među nastavnim predmetima koji tretiraju sadržaje ekologije i slično. Činjenica je i da nastavni predmeti prirodnih nauka veću pažnju

posvećuju kognitivnoj komponenti razvoja ekološke svijesti, dok ostali nastavni predmeti više doprinose razvoju vrijednosne, emocionalne i voljne komponente ekološke svijesti. "Ekološki program treba da je usmjeren ne samo na taksativna znanja i poznavanje nastavnih sadržaja, već i poznavanje procesa istraživanja i otkrivanja" (Ivić, 1976: 25).

U istraživanju okoline veliku ulogu igra lično iskustvo pojedinaca. Pri učenju sadržaja ekologije djecu treba staviti u centar aktivnosti. Treba koristiti aktivne metode i tehnike rada. Aktivno učenje je način novog pristupa procesu učenja. U procesu aktivnog učenja značajno je:

- stvoriti pogodnu emocionalnu klimu za učenje,
- izgraditi odnose – omogućiti komunikaciju (razmjena informacija),
- stvoriti učestvovanje (aktivnost).

Metode aktivne nastave Suzić (1999) dijeli na algoritamske metode i na metode kooperativnog učenja. U metode kooperativnog učenja ubraja:

- učenčki timski metod učenja,
- mozaik metod i njegove modifikacije,
- grupni projekt metod,
- kooperativnu mrežu i
- ostale vršnjačke interaktivne metode.

U aktivnoj nastavi učenje je: smisleno, multimedijско, praktično, aktivno, učenje putem otkrića, divergentno (stvaralačko, induktivno). Čest je samostalni rad učenika na izvorima znanja, rad u malim grupama, timski rad. Neke od oblika aktivnog učenja možemo vrlo uspješno koristiti i pri realizaciji sadržaja ekologije u nastavi. Jako je značajno koristiti multimedijско učenje, praktično učenje, učenje putem otkrića i divergentno učenje.

Divergentno učenje je stvaralačko i u njemu učenici tragaju za znanjem, ne plaše se neznanja, slobodno izlažu ideje, iznose prijedloge i misli, predlažu projekte, realizuju i verifikuju ih u školi, učestvuju u ocjenjivanju (samoocjenjivanje), uče kako doći do informacija, kako ih obraditi i upotrijebiti – uče učenje (Suzić, 1999).

U Nacionalnom izvještaju za održivi razvoj Bosne i Hercegovine (2011) iznesena je analiza zastupljenosti sadržaja odgoja za održivi razvoj u Nastavnim planovima i programima osnovne škole na području BiH. Program za devetogodišnji odgoj i obrazovanje primjenjuje se na cijeloj teritoriji BiH od 2009/2010. školske godine. Na osnovu uvida u nastavne programe prirodnih nauka i izabrane udžbenike (Moja okolina za II razred, Moja okolina za III razred i Biologija za VIII razred), vidljivo je da je okolinski aspekt održivog razvoja najzastupljeniji aspekt održivog razvoja. Preko 95% okolinskih kognitivnih elemenata u okvirnim nastavnim programima nalazi se u području prirodnih nauka. On se pojavljuje u kontinuitetu od II do IX razreda, tokom cijelog osnovnog obrazovanja. Ekonomski aspekt je najmanje zastupljen u svim dokumentima. Kad su u pitanju kognitivni ESD elementi, izabrani udžbenici prate predmetne nastavne programe. Okvirni nastavni programi, predmetni nastavni programi posvećuju pažnju aspektu očuvanja okoline, ali ne pominju se obnovljivi izvori energije i zastarjeli su neki metodi za zaštitu prirode od zagađenja koji se pominju.

Okolinski aspekt je najzastupljeniji aspekt ESD-a. Velika većina okolinskih kognitivnih elemenata u okvirnim nastavnim programima nalazi se u području prirodnih nauka. Nakon okolinskog, u analiziranim dokumentima najzastupljeniji je društveno-kulturni aspekt ESD-a.

Slobodne aktivnosti i ekološki odgoj i obrazovanje

Odgoj i obrazovanje za održivi razvoj ostvaruje se, pored redovne i vanučioničke nastave, i drugim vidovima odgojno-obrazovnog rada u školi ili van škole, u svim vidovima okupljanja djece i mladih. Djeca i mladi organiziraju različite vidove slobodnih, vannastavnih aktivnosti kao što su: društva, sekcije, organizacije i sl.

Slobodne, vannastavne aktivnosti predstavljaju "poseban oblik vaspitno-obrazovnog rada sa učenicima koji organizuje škola izvan nastave, u slobodnom vremenu. To su kolektivne aktivnosti učenika koje se zasnivaju na načelima slobodnog izbora, samostalnosti i samouprave, u kojima učenici zadovoljavaju svoja interesovanja, razvijaju sposobnosti i ispoljavaju stvaralaštvo. Zajedno sa nastavom i drugim oblicima vaspitno-obrazovne djelatnosti škole doprinose uspješnoj realizaciji zadataka vaspitanja i formiranja svestrane stvaralačke ličnosti učenika" (Pedagoška enciklopedija II, 1989; prema: Tomić i Avdić-Tomić, 2011: 60).

Rad učenika u sekcijama doprinosi zadovoljavanju učeničkih interesa, proširenju znanja i širenju interesa i razvoja sposobnosti. Rad u sekcijama omogućava učenicima da ispolje inicijativu i samostalnost u radu. Učenici biraju forme okupljanja, sadržaje, vode računa o disciplini i realizaciji predviđenih sadržaja.

Sadržaji vannastavnih aktivnosti pronalaze se u nastavnim predmetima, ali i u sadržajima drugih sekcija. Za realizaciju nekih sadržaja predviđenih programom aktivno se mogu uključiti roditelji, stručnjaci i entuzijasti iz lokalne sredine. Školska udruženja i klubovi sarađuju sa lokalnim udruženjima i često organizuju zajedničke susrete, akcije, izložbe, takmičenja itd.

Da bi se uspješno realizovali sadržaji izvannastavnih aktivnosti, jako je bitna kreativnost nastavnika. On treba poznavati ciljeve i motive koji učenika pokreću na stvaralaštvo i postupke razvijanja inicijative kao važnog elementa stvaralaštva, kao i komponente izgrađivanja mnogostrane ličnosti. Vannastavne aktivnosti trebaju zadovoljiti učenikove potrebe: intelektualne, emocionalne, socijalne, ekološke, kulturne, informativne, sportske, tehničke, moralne i dr.

Govoreći o ostvarivanju odgojnih ciljeva i zadataka škole koji se ostvaruju putem nastave ili slobodnih aktivnosti, Ajanović(1995), a prema Tomić (2006: 84), kaže da ako želimo ostvariti odgojnu funkciju škole neophodno je, prije svega, posvetiti pažnju sistemu odgojnog rada i u prvi plan istaći odgojne ciljeve i zadatke koji su zanemareni, jer se u sadašnjoj školskoj praksi smatra da je najvažnije dati učenicima sve više znanja iz pojedinih predmeta, ne vodeći računa koliko su stečena znanja u školi relevantna za shvatanje: pluralnog razvoja društva i tržišne usmjerenosti, povezivanja sa svijetom i uključivanja u međusobnu podjelu rada; pravne države i poštovanja prava čovjeka; demokratizacije društva i prava na obrazovanje; humanizacije društvenih i međusobnih odnosa; zaštite čovjekove sredine i pluralizma duhovnih kretanja i afirmacije razlika umjesto jedinstva.

Slobodne aktivnosti predstavljaju "poseban oblik vaspitno-obrazovnog rada sa učenicima koji organizuje škola izvan nastave, u slobodnom vremenu učenika" (Pedagoška enciklopedija II, 1989: 353). Predstavljaju kolektivne učeničke aktivnosti zasnovane na načelima slobodnog izbora, samostalnosti, a putem njih učenici zadovoljavaju svoja interesovanja, razvijaju sposobnosti i stvaralačke sposobnosti. Isto kao i u nastavi i drugim vidovima odgojno-obrazovnog rada, cilj im je podstaći razvoj svestrano razvijene ličnosti učenika i realizaciju ciljeva i zadataka odgoja i obrazovanja. Slobodne aktivnosti više od bilo kog drugog vida nastavnog rada sa učenicima doprinose razvoju učeničkog interesovanja (jer ih učenici sami biraju, prave program rada i vrše izbor sadržaja).

Na ovaj način učenik osjeća zadovoljstvo, postaje sretan, radostan, stiče nova znanja, proširuje postojeća, podstiče se razvoj radnih navika, povezuje učenje sa radom i sl. Inicijativa i stvaralaštvo učenika maksimalno dolaze do izražaja. Doprinose socijalizaciji učenika, podstiču afirmaciju i samopotvrđivanje ličnosti učenika, mijenjaju odnos učenika prema školi, učenici i nastavnici se međusobno bolje upoznaju i sarađuju, doprinose boljoj saradnji škole sa društvenom sredinom, uspješnijoj profesionalnoj orijentaciji učenika, doprinose racionalnom korištenju slobodnog vremena i djeluju preventivno u sprečavanju pojave raznih oblika delinkventnog ponašanja.

Slobodne aktivnosti se realizuju van učionice, u prirodnoj i društvenoj sredini. Organizira ih nastavnik uz svestranu aktivnost učenika. Karakteristika je da se njima povezuju sadržaji različitih nastavnih predmeta (prirode i društva, maternjeg jezika, matematike, likovne kulture, muzičkog odgoja, tjelesnog i zdravstvenog odgoja) u jednu cjelinu. Dominiraju aktivnosti istraživanja, posmatranja, samoobrazovanja.

Slobodne aktivnosti učenika u nastavi prirode i društva su najčešće: izleti i rad u sekcijama. Uspjeh u realizaciji predviđenih sadržaja ovisi o pripremi, programu i toku realizacije u kojoj učestvuju nastavnik i učenici. Jako je važno mjesto u kojem se izvodi aktivnost, pribor i neophodan materijal za rad. Van učionice se mogu organizovati šetnje, izleti na kojima učenici realizuju određene zadatke (posmatraju, sakupljaju bilje, vrše eksperimente i sl.).

Posjete se mogu realizovati u fabrici, pošti, bolnici, na poljoprivrednom dobru. Može se organizovati rad različitih sekcija: za zaštitu i unaprjeđenje životne sredine, mladih prirodnjaka, mladih istraživača, podmlatka Crvenog krsta i sl.

Učenici mlađih razreda rijetko se uključuju u rad sekcija. Razlozi su brojni:

- nesamostalnost,
- potrebno ih je češće motivirati,
- promjenljiva su im interesovanja,
- teže je primijeniti stručnu literaturu,
- teže vladaju priborom za rad,
- lakše se zamaraju itd.

Iz ovih navedenih i drugih razloga nastavnici se nerado odlučuju uključiti ih u sekciju.

Brojni pedagozi bavili su se analizom oblika aktivnosti za zaštitu životne sredine, kao što su: "Pavlečić, Pavićević, Đorđević, Hudek, Lelas, Uzelac, Žderić i dr. " (Kundačina, 1998: 72). Tako Žderić navodi da su to:

- "masovni vaspitno-obrazovni rad (štampa, audio-vizualna sredstva, film, televizija),
- grupni i individualni rad (javna predavanja, diskusije, izložbe),
- samoobrazovanje (izdavanje prigodnih publikacija), kao i estetsko i higijensko uređenje vaspitno-obrazovnih organizacija" (Žderić, 1983: 112).

Uzelac (1991) je analizirala zadatke izvanškolskih aktivnosti na zaštiti i unapređenju životne sredine u nekim zemljama svijeta. Zadaci oblika izvanškolskih aktivnosti su usmjereni na:

- "širenje znanja o prirodnoj sredini,
- podsticanje stanovništva na pravilan odnos i brigu o prirodi, kao i na akcije očuvanja prirodne sredine i njenih bogatstava" (Uzelac, 1991: 45).

Na zaštitu i unapređenje okoline može se djelovati različitim aktivnostima, odnosno akcijama koje se mogu izvoditi inicijativom škole, mjesne zajednice ili šireg okruženja.

Kundačina(1998) navodi veliki broj tih akcija, odnosno različite vrste. Navest ćemo neke od njih: pošumljavanje, sadnja drveća, podizanje šumskih zasada, sadnja grmlja, šiblja, cvijeća, njega parkova, uređenje spomenika kulture, suzbijanje štetočina, podizanje kućica za ptice, akcije sakupljanja sekundarnih sirovina, papira, stakla, gume, obilježavanje značajnih datuma za životnu sredinu, uređenje školskog vrta, pravljenje panoa, organizacija takmičenja, izrada likovnih i literarnih radova na temu "Čuvajmo okoliš!", održavanje čistoće u školi i dvorištu itd.

U zadnje vrijeme sve se češće organizuju ekološke škole s ciljem afirmiranja ekološkog odgoja mladih. U prethodnim periodima zaštite okoliša veliki doprinos su dale organizacije Saveza pionira, Omladinskog saveza, ekološkog saveza i dr. Danas veliki značaj na ovom polju imaju: ekološke i cvjećarske sekcije u krugu škole, pokreti Gorana i Planinara, ekološki pokreti i mnogi drugi.

Pošto je u zadnje vrijeme sve važnije pitanje odgoja i obrazovanja za okoliš kao princip cjelokupnog odgoja i obrazovanja, sve više se sadržaji ekologije uvrstavaju u programe izvannastavnih i slobodnih aktivnosti mladih. Rad u izvannastavnim aktivnostima omogućava interdisciplinarni pristup u kome se prepliću sadržaji različitih naučnih područja, gdje učenici upoznaju mrežu odnosa sa uzročno-posljedičnim vezama u okolini, a posebno položaj i uticaj čovjeka na dešavanja u okolini.

Didaktičko-metodičku realizaciju odgoja i obrazovanja za okolinu treba temeljiti na savremenom pristupu nastavi Moje okoline, gdje je učenik u centru aktivnosti kao što su: učenje otkrivanjem, istraživački projekti, konstruktivistički modeli. Odgoj za okolinu je najefikasniji ako se realizuje kroz četiri etape: etapu emocija, činjenica, svijesti i djelovanja.

Ovaj odgoj treba zasnivati na neposrednom samostalnom istraživanju prirode – izvorne stvarnosti i njenom doživljavanju od strane učenika. Eksperimentišući, učenici postavljaju pitanja i traže na njih odgovore. Spoznajući i razumijevajući problem okoline kod njih se oblikuje ekološka svijest, zauzimaju određeni vrijednosni stav koji dovodi do promjene ponašanja i učenici žive u skladu sa okolinom. Sve ove aktivnosti učenika treba inicirati još u mlađim razredima osnovne škole. Svaki učenik u školi ili u okruženju u kome živi trebao bi biti član neke ekološke sekcije ili udruženja. Tako bi odgoj za okolinu i održivi razvoj saživio i postao sastavni dio života svakog pojedinca, što i jeste cilj društvene zajednice.

Kulturna i javna djelatnost škole u funkciji ekološkog odgoja i obrazovanja

Kulturna i javna djelatnost škole zauzima važno mjesto u afirmaciji postignutih rezultata škole na svim poljima odgojno-obrazovnog, pa i na polju odgoja i obrazovanja za okolinu i održivi razvoj. Prema Pedagoškoj enciklopediji (1989), kulturna i javna djelatnost škole obuhvata raznovrsne društvene, pedagoške, radne, proizvodne, kulturno-umjetničke, naučne, tehničke, sportske, zdravstvene i druge aktivnosti koje škola ostvaruje svojom ukupnom aktivnošću i saradnjom sa užom i širom društvenom zajednicom, radi uspješnog ostvarivanja cilja i zadataka odgoja i obrazovanja i zadovoljavanja društvenih, ekonomskih, idejno-političkih i kulturnih zahtjeva razvoja i unapređivanja svoje društvene sredine. Javnom i kulturnom djelatnošću škole uspostavlja se mnogostruko uzajamno djelovanje između škole i njene sredine, ostvaruju se prostori za suočavanje škole, nastavnika, učenika i studenata sa rješavanjem životnih pitanja i protivrječnosti funkcioniranja i razvoja društvene sredine (Pedagoška enciklopedija II, 1989: 421).

Na taj način sadržaji, za koje društvena sredina ima interes i potrebu, ulaze u nastavni proces, naučno-nastavni rad, slobodne i vannastavne učeničke aktivnosti, ali i u društveni život škole u cjelini. U nekim sredinama zajedničke aktivnosti škole i sredine su umrežene, tako da se škole pretvaraju u centre obrazovanja, nauke, kulture, ekologije i dr.

Velike različitosti u saradnji škole sa društvenom sredinom postoje zbog: vrste i tipa škole, razlike u razvijenosti društvene sredine (urbana – ruralna), opredjeljenosti škole, nastavnika, polaznika i faktora društvene sredine za saradnju. Škola i društvena sredina često mogu biti partneri pri organizaciji ekoloških aktivnosti u mjestu u kome se nalaze, kao što su: sađenje zelenila, šuma, ukrasnih nasada, čišćenje prirode od parazita, sakupljanje i otkup ljekovitog i drugog bilja, otkup voća i povrća iz školskog povrtnjaka i voćnjaka, akcije ekološkog opismenjavanja putem seminara, okruglih stolova, javnih tribina, obilježavanje zajedničkih ekoloških datuma itd.

Republički prosvjetno-pedagoški zavod BiH organizovao je tokom više godina izložbe likovnih i literarnih radova na temu: "Mladi, zaštita i unapređivanje životne sredine". Organizovan je i karavan "Svestran razvoj u zdravoj sredini kroz Bosnu i Hercegovinu" (1975). Tim povodom učesnici karavana obišli su više gradova, priredili su izložbe (na temu ekologije) i predavanja, okrugle stolove, filmske večeri i konferenciju za štampu. Slične manifestacije održane su u Srbiji, Vojvodini i drugim dijelovima tadašnje Jugoslavije. Svi ovi prilozi su pozitivni na polju jačanja ekološke svijesti i razvijanja ekološke kulture društva. Sve ove aktivnosti treba inicirati češće, omasoviti članstvom, obogatiti sadržajima ekologije, kako bismo pokazali želju i mogućnost da iskreno živimo u skladu sa prirodom i okruženjem.

Ekološki dgoj i obrazovanje za održivi razvoj putem časova odjeljske zajednice

Odjeljska zajednica predstavlja prvi kolektiv u kome svi učenici učestvuju u rješavanju pitanja života i rada. Članove odjeljske zajednice karakterišu: različita fiziološka osnova, tjelesni razvoj, intelektualne sposobnosti, stavovi, motivi, interesi i druge individualne karakteristike. Socioemocionalna klima u odjeljskoj zajednici zavisi od razrednog starješine, ostalih nastavnika i od učenika. Sve ovo djeluje podsticajno u rješavanju ključnih društvenih zadataka. Vrlo uspješno može doprinijeti i bržem i efikasnijem ekološkom odgoju i obrazovanju učenika.

Vrlo često učenici u odjeljskoj zajednici u istom odjeljenju provedu i po osam do devet godina. Neki učenici zajedno pohađaju i srednju školu i fakultet. "Tako su dugo vremena članovi jedne male grupe u kojoj su svi u stalnoj neposrednoj interakciji, u kojoj svaki učenik stiče i ima određeni položaj i status, gdje postoji intenzivan i trajan uzajamni uticaj i gdje se formiraju mnoge norme ponašanja, neke snažnije po svom dejstvu i od normi usvojenih u porodici" (Rot, 1983: 62).

U odjeljenju se odvijaju brojne aktivnosti. Sva dešavanja za vrijeme nastave, odmora, takmičenja, skupova ima uticaje na stavove, vrijednosti i ponašanje pojedinca. Učenici školsko odjeljenje ne mogu birati. To je prvi institucionalni oblik u kome može doći do grupisanja. U odjeljenju se rješavaju pitanja života i rada učenika. Neke grupe učenika ostaju kompaktne tokom školovanja. Život i rad u školskom odjeljenju je važan faktor socijalizacije ličnosti.

Iz tih razloga i mogućnosti organizovanja ekoloških aktivnosti su mnogo veće. Program ekološkog odgoja odjeljske zajednice izrađuju svi učenici u saradnji sa razrednikom. Jako je značajno da odjeljska zajednica sarađuje sa upravom škole, stručnim i drugim organima škole. Program ekološkog odgoja i obrazovanja zavisi od konkretnih uslova životne sredine u kojoj se škola nalazi. Odjeljska zajednica organizira različite aktivnosti: posjete muzejima, izložbama,

biološkim zbirkama, učešće na tribinama, takmičenjima, ekološke ekskurzije itd. Sve ove akcije mogu se izvesti i organizovati veoma uspješno. Jako je bitno da ciljevi grupe budu prihvaćeni od svih članova, da budu slični kod svih itd.

Vrlo je značajno da svi članovi odjeljske zajednice imaju pozitivan stav prema ekološkim problemima koji zahvataju neposredno okruženje i širim ekološkim problemima Zemlje i da svi posjeduju visok stepen ekološke svijesti, te žele ličnim učešćem i aktivnošću doprinijeti zaštiti i unapređenju degradirane životne sredine, što je i lični interes i interes društva u cjelini. Isto tako odjeljska zajednica treba sankcionisati ponašanja svojih članova koji narušavaju ekološku ravnotežu i ugrožavaju životnu sredinu i zdravlje ljudi. Svake školske godine odjeljska zajednica pravi zajedno sa nastavnikom, razrednim starješinom, program rada odjeljske zajednice u kome svakako važno mjesto pripada i ekološkom odgoju i obrazovanju. Dobar plan i program rada za školsku godinu preduslov je za uspješnu realizaciju. "Sadržaji koji se uključuju u program i koji se tokom školske godine realiziraju moraju sadržavati odgojni potencijal, moraju odgovarati nivou intelektualnog razvoja učenika, moraju biti povezani sa životom, te moraju biti u skladu sa interesima učenika" (Bratanić, 1993: 136).

Časovi odjeljske zajednice veoma su pogodni za razvoj empatičnosti, druželjubivosti, komunikativnosti i drugih značajnih osobina ličnosti. Odgojni rezultati ogledaju se u znanju, u učenikovom ponašanju, stavovima i odnosima prema vršnjacima u odjeljenju, nastavnicima, roditeljima, redu i učenju.

Zimovanja i ljetovanja kao vid ekološkog odgoja

Zimovanja i ljetovanja učenika provode se od prvog razreda osnovne škole sa ciljem pripremanja učenika za život i rad u prirodi i unapređivanje zdravlja. Tokom zimovanja i ljetovanja škole prepuštaju organizacione poslove oko prevoza, smještaja i ishrane djece turističkim agencijama, dok brigu o djeci i program aktivnosti realiziraju profesori. Pripreme za ove vidove rada su veće, ozbiljnije, složenije. Neophodno je obezbijediti prevoz, smještaj učenika i dogovoriti se sa učenicima i roditeljima. Neophodno je sačiniti spisak potrebnih stvari. Učenici zimuju obično u čvrstim objektima, dok ljetovati mogu i u privremenim objektima (šatori, barake, kamp prikolice i sl.). Najzdraviji i najatraktivniji način ljetovanja jeste logorovanje. Zimovanja se obično provode u prirodi, u planinama, na snijegu, ali mogu i u predjelima bez snijega (primorskim krajevima).

Može se provoditi radi razonode, zabave i odmora, ali i učenja (skijanja, klizanja, sankanja i sl). Pripreme obuhvataju: pripremu zimovanja, opću fizičku pripremu učenika i organizaciju života i rada na zimovanju. Sadržaji zimovanja mogu biti: rekreativno-zabavne aktivnosti i stručna i popularna predavanja. Od sportsko-rekreativnih aktivnosti mogu se organizirati i igre na snijegu, sankanje, klizanje na ledu, hodanje na skijama, šetnje i izleti i sl. Treba voditi računa o sljedećem:

- da u aktivnosti uključimo sve učenike,
- da sadržaji budu zabavni, dinamični i veseli,
- da pri izboru sadržaja vodimo računa o dobi, znanju, uslovima rada,
- da vodimo računa o individualnim sposobnostima učenika.

Na kraju zimovanja organizirati takmičenje.

Ljetovanje se provodi u vrijeme ljetnih praznika, u prirodi – na moru, jezeru, uz rijeku, potok, u planinama. Potpomažu provođenju slobodnog vremena na zdrav i organiziran način, zadovoljavaju potrebu za ličnom slobodom, opuštanjem i relaksiranjem učenika. Važno je

izvršiti neophodne pripreme (mjesto, troškovnik, obavijestiti učenike i roditelje, osigurati prevoz, pripremiti organizaciju života i rada i sl.).

Veoma je bitno za uspjeh ljetovanja:

- rukovoditi se konkretnim uslovima u ljetovalištu pri izboru sadržaja i aktivnosti,
- uključiti sve učenike u sadržaje i aktivnosti tokom ljetovanja,
- prvenstveno težiti zabavi i razonodi, odmoru učenika, ali i nečemu ih naučiti tokom ljetovanja.

Od sadržaja i aktivnosti mogu se koristiti:

- "sportsko-rekreativne aktivnosti uz vodu i u vodi,
- sportsko-rekreativne aktivnosti na otvorenim sportskim površinama,
- aktivnosti u prirodi i
- društveno-zabavne aktivnosti" (Findak, 1992: 47).

Tokom zimovanja i ljetovanja učenika veliki prostor u organizaciji života i rada pripada ekološkim aktivnostima. Učenici moraju voditi računa o ličnoj higijeni, higijeni prostorija u kojima borave, higijeni okruženja, kupališta. Svakodnevno se organizuju takmičarske aktivnosti na procjenjivanju i vrednovanju učeničkih ekoloških navika, gdje će se na završnoj manifestaciji proglasiti pobjednička grupa (učenici koji spavaju i borave u istoj spavaoni) i dodijeliti prikladne nagrade.

Učenici upoznaju specifičnosti i karakteristike biljnog i životinjskog svijeta mjesta u kome borave i sagledavaju zavisnost čovjeka od prirode i obrnuto. Svakodnevno eksperimentišu u okolini u kojoj borave (šumi, moru, jezeru, planini, na obali rijeke i sl.).

Svakodnevno se uključuju u aktivnosti pripremanja zdrave hrane, serviranja i pranja posuđa i uređenja kuhinje, trpezarije i mokrih čvorova. Tokom kupanja, sunčanja, sankanja, klizanja upoznaju se sa zdravstvenim prednostima plivanja, sunčanja, sankanja, skijanja, boravka na moru, jezeru, rijeci, planini, čistom zraku i sl. Upoznaju životne zajednice područja u kojima borave. Na ovaj način se šire i bogate ekološka znanja učenika, podstiče se razvoj i učvršćivanje ekoloških navika, razvija se ljubav prema prirodi i njenim ljepotama, divljenje, ponos i patriotizam, što jača ekološku svijest i njenu voljnu komponentu, ekološko djelovanje u raznovrsnim ekološkim situacijama i aktivnostima koje se organiziraju tokom zimovanja ili ljetovanja i inače.

Iz tih razloga, škole bi trebale naći mogućnosti za organizovanje zimovanja i ljetovanja učenika što češće, kad god za to postoji prilika. Pravilnom i adekvatnom organizacijom života i rada učenika tokom zimovanja ili ljetovanja podsticati ćemo razvoj mnogostrano razvijene ličnosti, odnosno djelovati ćemo na njenu kognitivnu, emocionalnu, socijalnu, zdravstvenu i voljnu sferu.

ZAKLJUČAK

Ekološki odgoj i obrazovanje za održivi razvoj sastavni je dio svih procesa formalnog, neformalnog i informalnog odgoja i obrazovanja. Manifestira se u brojnim i vrlo različitim vidovima odgoja i obrazovanja, a u ovom radu urađena je njegova deskripcija kroz: igru i igrovne aktivnosti, nastavu kao vid ekološkog odgoja i obrazovanja, slobodne aktivnosti, kulturnu i javnu djelatnost škole, časove odjeljske zajednice, te zimovanja i ljetovanja kao vidove ekološkog odgoja i obrazovanja za održivi razvoj.

Rezultati ovog istraživanja pokazali su na posebnosti i značaj navedenih vidova ekološkog odgoja i obrazovanja za održivi razvoj. Ustanovljeno je kako svaki od njih bitan jer

odgovara na zahtjeve specifičnih odgojno-obrazovnih formi i situacija, te se može izvesti zaključak kako oni integrirano i u sinergiji čine cjelinu suvremenog ekološkog odgoja i obrazovanja za održivi razvoj.

Budući da je cilj ovog rada bio da se uradi znanstvenoteorijska deskripcija različitih vidova ekološkog odgoja i obrazovanja za održivi razvoj, ograničenje ovog istraživanja jeste u tome što je ostalo u području znanstvenoteorijskih spoznaja o ekološkom odgoju i obrazovanju za održivi razvoj, a nedostaju mu rezultati znanstvenoistraživačkih spoznaja. Na temelju ovoga imoplicira se da bi trebalo oblikovati istraživački instrumentarij i empirijski istražiti važnost i značaj različitih vidova ekološkog odgoja i obrazovanja za održivi razvoj.

Literatura:

1. Ajanović, Dž. (1995). *Odgojna funkcija srednje škole*. Tešanj: Planjax.
2. Branković, D. i Ilić, M. (2003). *Osnovi pedagogije*. Banja Luka: Filozofski fakultet.
3. Bratanić, M. (1993). *Mikropedagogija – interakcijsko-komunikacijski aspekt odgoja*. Zagreb: Školska knjiga.
4. De Zan, I. (2005). *Metodika nastave prirode i društva*. Zagreb: Školska knjiga.
5. Delors, J. (1998). *Učenje blago u nama*. Zagreb: Educa.
6. Đikić, D., Glavač, H., Glavač, V., Hršak, V., Jelavić, V., Njegač, D., Simončić, V., Springer, P. O., Tomašković, I., Vojvodić, V. (2001). *Ekološki leksikon*. Zagreb: Barbat, Ministarstvo zaštite okoliša i prostornog uređenja RH.
7. Findak, V. (1992). *Metodika tjelesne i zdravstvene kulture*. Zagreb.
8. Glavač, V. (2001). *Uvod u globalnu ekologiju*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, Ministarstvo zaštite okoliša i prostornog uređenja, Pučko otvoreno učilište.
9. Ivić, I. (1976). *Skica za jednu psihologiju osnovno školskih udžbenika, razvoj intelektualnih sposobnosti i udžbenik*. Beograd: Psihologija, 1-2/76, str. 25-45.
10. Kundačina, M. (1998). *Činioci ekološkog vaspitanja i obrazovanja učenika*. Užice: Učiteljski fakultet u Užicu.
11. Macan, T. (ur.) (2005). *Hrvatski biografski leksikon*, sv. VI (I-Kal). Zagreb : Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
12. Mužić, V. (1984). *Budućnost – kriterij opravdanosti inovacije*. Beograd: Inovacije u nastavi.
13. Pastulović, N. (1999). *Edukologija*. Zagreb: Znamen.
14. *Pedagoška enciklopedija II* (1989). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
15. Pehar, L. (2007). *Psihološke posljedice reforme osnovne škole*. Sarajevo: Impresum.
16. Polić, M. (2006). *Odgoj i svijest*. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo.
17. Rifkin, J. (2006). *Europski san: kako europska vizija budućnosti polako zasjenjuje američki san*. Zagreb: Školska knjiga.
18. Rot, N. (1983). *Osnovi socijalne psihologije*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
19. Slunjski, E. (2008). *Dječji vrtić-zajednica koja uči*. Zagreb: Spektar Media.
20. Smiljanić, V. i Toličić, I. (1987). *Dečja psihologija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
21. Strugar, V. (2008). Kurikulum i održivi razvoj – prema novim vrijednostima, u: Uzelac, V., Vujičić, L. i Boneta, Ž. (ur.). *Cjeloživotno učenje za održivi razvoj*, str. 1-8, Rijeka: Sveučilište u Rijeci, Učiteljski fakultet u Rijeci.

22. Supek, R. (1978): *Ova jedina Zemlja*. Zagreb: Globus.
23. Suzić, N. (1999). *Interaktivno učenje I*. Banja Luka: Ministarstvo prosvjete i UNICEF.
24. Šimleša, P. (1983). *Pedagogija*. Zagreb: Školska knjiga.
25. Tomić, R i Avdić-Tomić, A. (2011). *Slobodno vrijeme i razvoj ličnosti*. Tuzla: Offset.
26. Tomić, R i Osmić, I. (2006). *Didaktika*. Tuzla: Denfas.
27. Tomić, R. (2006). *Savjetodavni odgojni rad*. Tuzla: Offset.
28. Uzelac, V. (1991). *Sredstva informisanja i komuniciranja, te očekivanja na općeekološko – obrazovnom planu učitelja*. U: Nastavnik u uslovima savremenih promjena. Banja Luka: Pedagoška akademija.
29. Vilotijević, M. (1999). *Didaktika I, II, III*. Beograd.
30. Žderić, M. (1983). *Škola i životna sredina*. Novi Sad: Misao.

SCIENTIFIC-THEORETICAL DESCRIPTION OF DIFFERENT FORMS OF ECOLOGICAL UPBRINGING AND EDUCATION FOR A SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Summary

The research aim was to complete a scientific-theoretical description of different forms of ecological upbringing and education for a sustainable development. The method of theoretical analysis was used with relevant scientific-theoretical and scientific-research sources as its research corpus.

The following forms of ecological upbringing and education for a sustainable development were presented in the work: play and play activities, classes as a form of ecological upbringing and education, free activities, cultural and public school service, ecological upbringing and education for a sustainable development through homeroom classes, as well as winter and summer holiday activities as forms of ecological upbringing and education for a sustainable development.

Research findings confirmed the specialty and significance of each presented form of ecological upbringing and education for a sustainable development and it was concluded that they integrated and in synergy form an entity of contemporary ecological upbringing and education for a sustainable development.

Key words: *play and play activities, classes, free activities, cultural and public school service, winter and summer holiday activities*